

Gita Deneckere,
 ondervoorzitter Amsab-ISG

**De geneugten van het
 archief. De verborgen
 geschiedenis van de
 eerste Gentse
 vrouwelijke vrijmetselaar,
 Céline Dangotte (1883-1975)¹**

‘Nous ne pourrions que nous enorgueillir de la collaboration d’une intelligence comme celle de la conférencière et nous en trouver plus puissants’, schreef de secretaris van de Gentse vrijmetselaarsloge La Liberté in 1909 in zijn jaarverslag voor het *Bulletin* van het Grootoosten van België. L.:D.:, de echtgenote van een van zijn broeders, had tijdens een blanke zitting van de werkplaats een voordracht gehouden, die de secretaris zonder veel omwegen als een bouwstuk omschreef.² Dankzij de inspanningen van Wouter Steenhaut en Michel Vermote om de door de nazi’s geroofde archieven van de Belgische vrijmetselarij vanuit Moskou terug naar ons land te krijgen, kon ik in mijn bijdrage voor het tentoonstellingsboek *Van wijsheid met vreugd gepaard. Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen* dit kleine detail in de context plaatsen van het debat dat honderd jaar geleden over de toetreding van de vrouw tot het Grootoosten van België (GOB) gevoerd werd. De conclusie van een grootscheepse bevraging van alle toenmalige werkplaatsen van het GOB in 1907 was dat de tijd daarvoor nog niet rijp was. De ‘vrouwelijke mentaliteit en haar intellectueel niveau’ maakten haar voorlopig nog ‘ongeschikt voor de maçonnieke mysteriën’. Haar intrede zou niet alleen de goede internationale betrekkingen, maar ook de interne werking ernstig verstoren. Men was bang voor mediocriteit, voor ruzies en jaloezie, voor de lage passies die met de vrouw geïntroduceerd zouden worden in de sacrale sfeer van de werkplaatsen. De maçonnerie moest eerst werken aan ‘de verheffing van de vrouw, alvorens zij in staat zou zijn de schoonheid en de grootheid van de arbeid te vatten en waardig zou zijn om er aan deel te nemen.’³ In die context van maçonnieke misogynie was La Liberté omstreeks de vorige eeuwwisseling een van de meest progressieve en feministische loges, ook wat betreft de toelating van vrouwen tot de eigen club. Als intelligentie het crite-

◀ Céline Dangotte, ca. 1907-1908 (AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

rium was, kon niemand worden geweigerd op basis van geslacht of klasse. Dat was ook het standpunt van de Brusselse socialistische voorman en vrijmetselaar Emile Vandervelde, die zich kantte tegen de oprichting van een maçonnieke derde orde als een soort kweekschool voor de échte loges. De logica achter de derde orde was dat de vrouw in theorie even bekwaam en ontvankelijk was voor een intellectuele en morele ontwikkeling als de man, maar in werkelijkheid slechts heel uitzonderlijk de ‘economische, sociale en humanitaire opvoeding’ had gekregen die nodig was om met vrucht aan de activiteiten deel te nemen en de maçonnieke principes te begrijpen en uit te dragen. Ze moest dus eerst voorbereid worden. De loges zouden hun poorten pas voor vrouwen openen ‘*le jour où leur intelligence se sera suffisamment développée pour assister fructueusement à nos travaux*’. Volgens Vandervelde was dat onzin en moest elke geschikte kandidaat meteen worden toegelaten, ongeacht zijn/haar sekse.⁴ Het onderstrepen door de secretaris van La Liberté van de intelligentie van L.:D.: was dus een duidelijk statement. Dat de loge deze dame überhaupt het woord had gegeven in 1909 eveneens. De toehoorders vonden het overigens bijzonder jammer dat de statuten van de vrijmetselaarsorde de intrede van vrouwen als L.:D.: als maçon verhinderden.

Mijn collega dr. Christophe Verbruggen maakte me opmerkzaam op het feit dat de vrouw achter de initialen L.:D.: niemand anders dan Céline Limbosch-Dangotte kon zijn, vanaf het overlijden van haar moeder in 1911 zaakvoerster van de Art Décoratif Céline Dangotte in Brussel. Tot die tijd was Dangotte vooral in Gent actief in intellectueel-artistieke kringen. Geboren in 1883 in een progressief-liberale familie, was ze vanaf 1905 actief bij de Flinken, een vriendinnenclub van (oud-)leerlingen van de École Professionnelle en het liberaal-vrijzinnige Institut de Kerchove te Gent. Dit gezelschap van naaisters, bedienden en onderwijzeressen zocht naar intellectuele zelfontplooiing en trok *de Internationale* zingend door de meersen rond Gent, voor de frisse lucht. De familie Dangotte had een buitenverblijf op de Assels, een schiereiland tussen twee Leiearmen in Drongen, waarnaar de Flinken hun tijdschrift vernoemden, het *Asselsch Blad*, dat verscheen tussen 1909 en 1914. Hun levensvisie stond in het teken van socialisme, feminisme en *Lebensreform*. Onder het motto ‘*la fraternité entre les sexes*’ verboederden ze met de leden van Reiner Leven, opgericht door de wetenschapshistoricus George Sarton. De intense contacten in het teken van de vrije liefde resulteerden in niet minder dan vijf huwelijken, waaronder dat tussen Céline Dangotte en de Brusselse dichter Raymond Limbosch, lid van La Liberté.⁵

Het engagement van Céline Dangotte in de Gentse Vrouwenbond, betrokken in een transnationaal feministisch netwerk dat onder meer ijverde voor vrouwenstemrecht, is het onderwerp van een cruciaal hoofdstuk in het doctoraat van Julie Carlier dat in het voorjaar van 2010 aan de Universiteit Gent verdedigd wordt.⁶ Op basis van de archieven uit Moskou berustend in het MaDoc en de in noot 1 gesignaleerde correspondentie teruggevonden in het archief Maison Dangotte, kunnen binnen het bestek van deze bijdrage alvast een aantal indicaties gegeven worden van de connecties tussen vrijmetselarij en feminisme in de periode 1909-1913. Voor de Belgische maçonnerie is dat de periode waar de gemengde vrijmetselaarsorde

Le Droit Humain (DH) wordt opgericht. Céline Dangotte behoorde tot de eerste lichter ingewijden van de eerste Brusselse DH-loge Égalité, gesticht in mei 1912.

Na haar opgemerkte conference op de blanke zitting van La Liberté in oktober 1909, waar ze trouwens de week nadien opnieuw werd uitgenodigd⁷, kreeg Dangotte de vraag van de secretaris van de Leuvense werkplaats La Constance om een voordracht te houden over het feminisme en meer specifiek de Gentse Vrouwenbond, niet voor de loge, maar voor de Cercle de Conférences Populaires/Kring van Volksvoordrachten, waar het publiek – zeer aandachtig, tussen 400 en 500 personen en meer, afkomstig uit alle klassen van de maatschappij – voor de meerderheid uit vrouwen bestond. Het was de wens die vrouwen op termijn te organiseren volgens het Gentse voorbeeld, hoewel ze zeker nog niet zo ‘ontwikkeld’ waren als de Gentse feministen. De Leuvense vrouwen werden vooral aangetrokken door het materieel belang dat een aansluiting bij de organisatie bood via de verkoop aan gunstiger prijzen van de producten van hun huisnijverheid. De Kring van Volksvoordrachten maakte deel uit van een bredere socialistische organisatie, gericht op solidariteit, onderlinge hulp en coöperatie. Op die manier was men er in Leuven in geslaagd een behoorlijk segment van het doelpubliek van de katholieke ‘goede werken’ af te snoepen en kon de emancipatiegedachte gedijen bij de vrouwelijke arbeidersbevolking. Althans, dat was de ambitie. Dangotte, zo waar-schuwde de secretaris, had haar uiteenzetting gegeven in de loge, een mannelijke omgeving waar de vooroordelen geen vat meer hadden op de leden, die zich met name hadden bevrijd van de dogmatische ideeën van de religie. Het was de vraag of ze haar onderwerp op dezelfde manier kon behandelen voor het publiek van de Kring van Volksvoordrachten, waar niet iedereen onder het juk van de Kerk vandaan was gekomen. Ze mocht hen niet afschrikken.⁸

De verlichte ‘mannelijke omgeving’ van de vrijmetselarij had zich inmiddels echter nog niet bevrijd van de vooroordelen ten aanzien van vrouwen, enkele uitzonderingen zoals La Liberté niet te na gesproken. De Brusselse werkplaats Les Amis Philantropes, waar de feministische tendens zich meer en meer aftekende, zou de beslissende impuls geven tot de oprichting van de eerste gemengde loge in België.⁹ Dit gebeurde naar aanleiding van een bewogen zitting die een legendarische allure heeft gekregen. Toen Georges Martin, een van de stichters van Le Droit Humain¹⁰, in november 1910 een voordracht over de gemengde vrijmetselarij kwam houden, was het feit dat hij vergezeld was van een dertigtal Nederlandse, Franse en Britse broeders én zusters in maçonniek ornaat voor vele *amis* een reden om het af te trappen. De achtbare meester en latere Nobelprijswinnaar Henri Lafontaine ging tot de stemming over en kreeg een belangrijke meerderheid voorstanders. Het verhaal gaat dat ondertussen een zuster haar voet tussen de op een kier gelaten deur stak en zich met één been in de tempel spreekwoordelijk de toegang forceerde, waarop de rest van de bezoekers haar volgde. Omdat de reglementen niet gerespecteerd werden, verliet een groot aantal broeders, onder wie de redenaar en de penningmeester, de tempel. De achtbare meester stoorde zich hier echter niet aan en Georges Martin kreeg de gelegenheid zijn pleidooi voor de gemengde vrijmetselarij te houden. Lafontaine besloot de zitting met de stelling dat een groot

aantal aanwezige broeders bereid was te helpen bij de oprichting van een gemengde loge, teneinde de vrijmetselarij écht universeel te maken. Niet minder dan 118 broeders namen echter ontslag na dit incident en zouden aan de basis liggen van een afsplitsing van de werkplaats Les Amis Philantropes n° 3. Tevens werd een klacht ingediend bij het Grootoosten van België, waarbij de regulariteit – en niet zozeer het geslacht – van de bezoekers in stelling werd gebracht. Hoewel de criteria voor ‘regulariteit’ pas in 1929 voor het eerst schriftelijk werden vastgelegd in Groot-Brittannië, bestonden er al sinds het midden van de 18e eeuw ongeschreven regels die naar goeddunken werden toegepast om elkaars leden als bezoekers tot de loges toe te laten. Laakbaar was in dit geval dat ‘leden van onregelmatige loges, niet aangesloten of erkend door het Grootoosten van Holland en van Frankrijk, en dan nog wel vrouwelijke leden van gemengde werkplaatsen’ zich toegang tot de werkplaats hadden verschaft. De klacht leidde op 15 januari 1911 tot een berisping van Les Amis Philantropes die een ‘fout’ had begaan, een uitspraak waar de loge zich niet kon bij neerleggen. Op 6 mei 1912 schraptte men met algemene stemmen artikel 193 van het eigen reglement, dat leden uitsloot die aan de zittingen van een onregelmatige loge deelnamen of een clandestiene initiatie bijwoonden. Op die manier was de mogelijke verwarring dat gemengde loges irregulier waren, formeel opgehelderd. De schrapping werd echter door het Grootoosten verworpen. Toch koos de werkplaats voor de revolutionaire positie, ook al had dat eventueel als prijs een uitsluiting uit de obediëntie. Door het overtreden van de letter van de statuten meende de loge de geest van de orde weer nieuw leven in te blazen.¹¹

De revolutionaire zitting gaf aanleiding tot de oprichting, metterdaad ondersteund door een aantal vooraanstaande verlichte broeders van Les Amis Philantropes, van de eerste werkplaats van Le Droit Humain in België, met de passende naam Égalité, n° 45, in het Oosten Brussel, gesticht op 22 februari 1911 en geïnstalleerd op 24 mei 1912. Les Amis Philantropes stelden voor die installatie hun kleine tempel ter beschikking. Het GOB probeerde de werkplaats op andere gedachten te brengen en drong er bij de andere loges op aan geen officiële vertegenwoordigers naar de plechtigheid te sturen. De toegang tot de lokalen werd verboden voor *groupements mixtes* en een intolerante en weinig broederlijke daad werd bij het woord gevoegd: de deuren waren vergrendeld en de elektriciteit bleek doorgeknijpt, zodat de nieuwe loge verplicht was de gasverlichting te gebruiken. Van het Grootoosten waren alleen Les Amis Philantropes vertegenwoordigd, maar talrijke broeders kwamen ten persoonlijke titel. In haar installatiespeech legde *la grande maîtresse* van de gemengde vrijmetselaarsorde, Marie-Georges Martin, de vinger op de wonde: in de mannenloges probeerden de broeders de illusie van een grote familie te creëren als afspiegeling van de mensheid, maar zonder het element ‘vrouw’ zou dat nooit lukken.¹² De eerste gemengde loge was een representatie van de progressistische, intellectuele Brusselse bourgeoisie, met een grote vertegenwoordiging van het element ‘vrouw.’ Onder de eerste zusters bevonden zich veel echtgenotes van vrijmetselaars (o.a. Annette Kochnitsky en Jeanne Anspach), naast oud-leerlingen van Isabelle Gatti de Gamond en feministische en socialistische militantes, ook uit Gent: Céline Dangotte was een van hen.

Uitstap met Reiner Leven in Knokke, ca. 1907-1908. Languit centraal op de foto Raymond Limbosch, rechts achteraan Céline Dangotte (AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

Voortaan werd ze als ‘zuster’ uitgenodigd om bouwstukken te geven in gewone zittingen, ook in mannenloges. Eind december 1911 was de achtbare meester van La Liberté Céline Dangotte bijzonder dankbaar dat ze in een blanke zitting, in de loge, wilde komen spreken over de *garde-malades laïques*, niettegenstaande het overlijden van haar moeder in die periode. De dames die de gewoonte hadden de werkzaamheden te volgen, zouden ongetwijfeld talrijk aanwezig zijn.¹³ In de ‘vallei’ Leuven was er nooit eerder een blanke zitting gehouden. Men meende dat de aanwezigheid van een zuster op *la stalle de l'éloquence* een waarborg op succes zou zijn.¹⁴ In de ‘plank’ van Les Amis Philantropes werd een bouwstuk van Céline Dangotte, getiteld *Les Préjugés des Sexes*, aangekondigd voor 5 mei 1913. ‘Het zijn de vooroordelen die we moeten bevechten,’ schreef de achtbare meester, ‘de vooroordelen die niet alleen de seksen verdelen, maar ook de rassen in onze maatschappij, en de rites in onze maçonnerie.’ Hij was ervan overtuigd dat de broeders blij zouden zijn haar te aanhoren. Ook zij die haar ideeën niet deelden en zich verscholen achter vooropgezette ideeën, luisterden met de grootste aandacht.¹⁵ Zo bekende een toehoorder achteraf dat hij persoonlijk, vóór hij haar gehoord had, een tegenstander was van het vrouwenstemrecht. Niet uit principe,

maar om opportuniteitsredenen in België anno 1913. Het vrouwenstemrecht steunen, was het spel van de *calotins* spelen. Haar argumentatie had echter zijn bezwaren overwonnen: pas als de vrouw een electorale waarde had, zou men zich met haar bezighouden, op het vlak van onderwijs, professionele en politieke scholing, lotsverbetering. Pas dan zou het armoedevraagstuk een oplossing krijgen. Door erover na te denken had hij veel minder schrik gekregen voor de gevolgen van de invoering van het vrouwenstemrecht in België, gekoppeld aan enkelvoudig stemrecht. De stedelijke kiezers, die onder het stelsel van meervoudig mannenstemrecht doorgaans slechts één stem hadden, in Brussel bijvoorbeeld, zouden immers worden versterkt door de vrouwelijke stemmen, terwijl ze nu verdrongen in de stemmen van de rurale kantons, waar men vaak twee of drie stemmen bezat. Op het platteland kon het niet slechter worden dan het al was, terwijl in de stedelijke en industriële centra de linkerzijde versterkt zou worden. Wat de rechterzijde echter zou weerhouden om het vrouwenstemrecht goed te keuren, was dat dit logischerwijze de verkiesbaarheid van vrouwen met zich mee zou brengen, en dat wilden de katholieken niet.¹⁶

De feministische invloed van Céline Dangotte reikte dus verder dan alleen de 'vrouwelijke' netwerken en organisaties waar ze voor de Eerste Wereldoorlog een spilfiguur was (de Gentse Vrouwenbond, de Union belge pour le suffrage des femmes, de overkoepelende Belgische Federatie voor Vrouwenkiesrecht). Binnen de vrijmetselarij was ze niet alleen de welbespraakte 'vrouw van' die door progressieve broeders ingezet werd om andere echtgenotes te winnen voor de goede antiklerikale of socialistische zaak, ze slaagde er ook in mannen te overtuigen van haar feministische zaak. Céline Dangotte kreeg het woord in mannenloges en werd gehoord.

1 Mijn grote dank gaat uit naar dr. Christophe Verbruggen en dra. Julie Carlier, die me genereus enkele cruciale brieven uit het door hen opgespoorde archief Maison Dangotte in het Archief van de Stad Brussel ter hand stelden.

2 *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5909, p. 213-214. Met de term 'blanke zitting' wordt in de vrijmetselarij een zitting zonder ritueel aangeduid, waar ook 'profanen' of niet-vrijmetselaars welkom zijn. Op de betreffende zitting waren inderdaad ook 'echtgenotes van' aanwezig, op wie Dangotte een zeer goede indruk maakte.

3 *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5907, p. 225-232; Zie: Gita DENECKERE, Een vrouwenvoet tussen de tempeldeur.

Het 'kleine verschil' tussen de seksen in de Belgische vrijmetselarij tijdens de 19e en 20e eeuw. In: Jeffrey TYSENS, *Van wijsheid met vreugd gepaard. Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen*, Brussel/Gent: Marot/Tijdsbeeld, 2003, p. 116-139 en Gita DENECKERE, 'Le Droit Humain' en de paradoxen van de universele broederschap. Vrouw en vrijmetselarij in België in historisch perspectief. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*, 11(2008)3, p. 6-17.

4 *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5907, p. 218-224; De discussie over de maçonnieke derde orde werd de volgende jaren voortgezet. Zie: *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5908, p. 161-165 en nr. 5909, p. 81-84.

- 5 Christophe VERBRUGGEN & Julie CARLIER, Professeur de l'optimisme: het vergeten sociale, feministische en artistieke engagement van Céline Dangotte. In: *Historica*, (2008)1, p. 22-24; Christophe VERBRUGGEN, 'Vrouwelijke' intellectuelen en het Belgische feminisme in de belle époque. In: *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies – UGent*, (2008)17, p. 7-25; Christophe VERBRUGGEN, Het egonetwerk van Reiner Leven en George Sarton als toegang tot transnationaal intellectueel engagement. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 38(2008)1-2, p. 87-129; Christophe VERBRUGGEN & Julie CARLIER, An entangled history of ideas and ideals: feminism, social and educational reform in children's libraries in Belgium before the First World War. In: *Paedagogica Historica*, 45(2009)3, p. 291-308.
- 6 Julie CARLIER, *(Trans)national networks and feminist identities. A social history of first wave feminism in Belgium, ca. 1890-1918*, UGent, doctoraal proefschrift, verdediging voorzien mei 2010.
- 7 Een interessant detail in dat verband is dat de werkplaats er terdege rekening mee hield dat Dangotte vegetariër was. Ze werd immers ook uitgenodigd voor het souper en men wilde vermijden dat ze ofwel niet zou blijven eten, ofwel haar principes schenden. Zie: Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte (inventaris in opmaak door Christophe Verbruggen en Julie Carlier), J. Hermanne (secretaris van La Liberté) aan De Raedt, 30/10/1909.
- 8 Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte, A. Barthels (secretaris van La Constance) aan de achtbare meester van La Liberté, 17/11/1909, J. Hermanne (secretaris van La Liberté) aan R. Limbosch, 18/11/1909 en A. Barthels aan C. Dangotte, 23/11/1909.
- 9 Zie ook: Marinette BRUWIER & Marie-Louise PIROTTE, Le rôle de la loge 'Les Amis Philantropes' dans la création du 'Droit Humain' en Belgique (1910-1912). In: Hervé HASQUIN, *Visages de la franc-maçonnerie belge du XVIIIe au XXe siècle*, Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles, p. 259-275.
- 10 De gemengde vrijmetselaarsorde Le Droit Humain was in 1893 in Parijs opgericht door Maria Deraismes, Léon Richer en Georges Martin. Men greep terug naar het discours van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* uit 1789, met dien verstande dat 'Le Droit Humain' werd uitgeroepen, dat niet alleen de rechten van de man en de burger inhield, maar ook de rechten van de vrouw en de burgeres. Deraismes zou de expansie van de gemengde vrijmetselarij niet meer meemaken. Ze overleed in 1894 op 65-jarige leeftijd aan borstkanker.
- 11 Tenue judiciaire du 15e j. 11e m. 5910. In: *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5910, p. 62-82; Zittingen van Les Amis Philantropes, 12-2-5911, 4-1-5912, 6-3-5912 en 21-8-5912. MaDoc, Belgisch Vrijmetselaarsarchief (Moskou-archief), Livre de procès-verbaux Les Amis Philantropes 1911-1914, 114-4-14; Zie ook: *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, nr. 5912, p. 55-57.
- 12 Diverse correspondentie en verslagen in verband met de woelige installatie van Egalité. MaDoc, Belgisch Vrijmetselaarsarchief (Moskou-archief), Les Amis Philantropes Bruxelles. Documents administratifs et correspondance 1839-1912, 2-0021; Zitting Les Amis Philantropes, 10-12-5912. MaDoc, Belgisch Vrijmetselaarsarchief (Moskou-archief), Livre de procès-verbaux Les Amis Philantropes 1911-1914, 114-4-14.
- 13 Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte, E. Thieberghien (Achtbare Meester van La Liberté) aan C. Dangotte, 13, 18, 21 en 26/12/1911.
- 14 Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte, E. Vinck aan R. Limbosch en C. Dangotte, 16/10/1912 en A. Du Bois (La Constance Leuven) aan C. Limbosch, 06/02/1913.
- 15 Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte, E. Lefèvre aan C. Limbosch-Dangotte, 25/04/1913.
- 16 Archief van de Stad Brussel, Archief Maison Dangotte, E. Mahieu aan C. Dangotte, 08 en 22/05/1913, 02/06/1913.